

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΟΡΣΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τὰ κύρια μεθοδολογικά προβλήματα, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζει ἡ ἐν γένει νομικὴ σκέψη, εἶναι δύο: πρῶτον, τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τῶν κανόνων δικαίου καὶ ἔπειτα τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν. Ἡ νομικὴ σκέψη ἐν ἀρχῇ ἀναζητεῖ τὸν κανόνα δικαίου, καὶ ἔπειτα (ἀφοῦ τὸν ἐντοπίσει) προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτόν. Νὰ ἀνεύρη τὸ νόημά του. Νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν νοῦν τοῦ κανόνος δικαίου. Τοῦτο δὲ ἰσχύει σὲ κάθε κλάδο δικαίου, ἀσχέτως ἂν τοῦ Ἰδιωτ. Δ. ἢ ἂν τοῦ Δημοσ. Δ. Ἐν ἄρα, τοῦτο ἰσχύει καὶ στὸν κλάδο τοῦ Διοικ. Δ.

Περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Διοικ. Δ. βλ. Κόρσου, *ΔιοικΔ* 1990, σ. 70 κέ. Ἐρμηνεία τῶν πηγῶν (*interpretatio legis*) εἶναι ἡ μέθοδος, μὲ τὴν ὅποια ὁ ἐφαρμοστὴς ἀνευρίσκει τὸ νόημα (τὸν νοῦν) τοῦ κανόνος δικαίου. Ἡ μέθοδος αὕτη ὀνομάζεται *δογματικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία*. Ἦτοι ἐρμηνεία, πρὸς τὴν ὅποια χωροῦμε μὲ τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης προσποριζόμενα μέσα. Ἐνίοτε, ὅμως, τὴν ἀβεβαιότητα περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ κανόνος δικαίου, τὴν αἶρει (ὄχι ἡ ἐπιστήμη ἀλλ') ὁ ἴδιος ὁ νομοθέτης. Τὸ πράττει δ' ὁ νομοθέτης διὰ νέου κανόνος δικαίου, ἀποσαφηνίζοντας τὴν ἀσάφεια τοῦ ἀρχαιοτέρου κανόνος δικαίου. Ἦτοι (στὴν περίπτωσιν αὕτη) ὁ νέος κανὼν δικαίου προσδιορίζει (ἀκριβῶς) τὸ περιεχόμενο ἀρχαιοτέρου κανόνος δικαίου, περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁποίου ἀνέκυψε ἀβεβαιότης (ἀμφιβολία). Καὶ ἡ ἀποσαφήνισιν αὕτη τοῦ νοήματος ἀρχαιοτέρου (ἀσαφοῦς) κανόνος δικαίου διὰ νεωτέρου κανόνος δικαίου λέγεται ἐρμηνεία. Καὶ δὴ νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία. Διακρίνεται, ὅμως, ἡ τελευταία αὕτη (νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ) ἐρμηνεία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας κατὰ τὰ ἑξῆς:

α. Ἡ μὲν νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία συντελεῖται ἀπὸ τὸν

νομοθέτη διὰ νεωτέρου κανόνος δικαίου, σαφεστέρου ἢ ἀσαφεστέρου, ἄλλο ζήτημα. Διότι καὶ τὸ τελευταῖο ἔχει συχνὰ συμβῆ. Ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία συντελεῖται ἀπὸ τὸν ἐφαρμοστή. Κυρίως ἀπὸ τὸν δικαστὴ ἢ ἀπὸ τὸ διοικητικὸ ὄργανο καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

β. Ἡ μὲν νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία δεσμεύει ἐξωτερικῶς κάθε ἐφαρμοστή, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία δὲν τὸν δεσμεύει. Διότι οὐδόλως ἀποκλείεται μεταγενεστέρα ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία νὰ ἀποκαλύψῃ διάφορο νόημα τοῦ κανόνος δικαίου. Καὶ νὰ γίνῃ (τὸ νέο αὐτὸ καὶ διάφορο νόημα) δεκτὸ ἀπὸ τὸν ἐφαρμοστή. Οὐδὲν ἐμπόδιο πρὸς τοῦτο ἐπιπροσθεῖ.

γ. Ἡ μὲν νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία ἔχει ἀναδρομικὴ ἰσχὺ, ὡς ἀποκαλύπτουσα ἐξ ὑπαρχῆς τὸ νόημα τοῦ ἐρμηνευομένου κανόνος δικαίου, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία ἰσχύει μόνον γιὰ τὸν ἐφεξῆς χρόνον. Ἡ νόμιμος ἢ αὐθεντικὴ τοῦ νόμου ἐρμηνεία στερεῖται ἀναδρομικῆς δυνάμεως, ὅταν ὁ νόμος εἶναι ψευδοερμηνευτικὸς (μὴ πράγματι ἐρμηνευτικὸς). Ἦτοι ὅταν ἐρμηνεύῃ κανόνα δικαίου σαφῆ καὶ (προδήλως) μὴ ἔχοντα ἀνάγκη ἐρμηνείας. Βλ. ἄρθρο 77 §2 τοῦ Συντάγματος.

Ἐπανερχόμεθα, ὅμως, στὴν ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία. Σχετικῶς πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ στὴ σφαῖρα τοῦ Διοικ. Δ. ἀκολουθοῦνται βασικῶς οἱ αὐτοί, κοινοί, γνωστοὶ δὲ ἀπὸ τὸ Ἰδιωτ. Δ. ἐρμηνευτικοὶ κανόνες κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐννοίας τῶν πηγῶν αὐτοῦ. Πρβ. Ἠλ. Κυριακοπούλου, *Ἑλλ. Διοικ. Δ. Εἰσαγ.* (1953) σ. 118. Ποῖοι εἶναι οἱ ἐρμηνευτικοὶ αὐτοὶ κανόνες; Ποῖα τὰ μέσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας;

Σκοπὸς τῆς ἐρμηνείας εἶναι, ὅπως ἤδη εἴπαμε, ἡ ἀνεύρεση τοῦ νοήματος τοῦ κανόνος δικαίου. Ὁ κανὼν, ὅμως, τοῦ δικαίου διατυπῶνται μὲ τὴν γλῶσσαν, πὺ ὁ νομοθέτης ἐχρησιμοποίησε. Διατυπῶνται μὲ τὶς λέξεις αὐτῆς. Ἡ λέξις εἶναι τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ νόημα τοῦ κανόνος δικαίου. Ἐπομένως, κάθε δόκιμος ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια ὀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, στὸ ὁποῖο ἐστηρίχθη τὸ νόημα αὐτοῦ. Ἦτοι ἀπὸ τῶν λέξεων, μὲ τὶς ὁποῖες τοῦτο διετυπώθη. Ἄλλως κάθε δόκιμος ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια πρέπει νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ γράμματος τοῦ κανόνος δικαίου. Ὄφείλει νὰ ἐκκινή μὲ τὴν λεγομένην γραμματικὴν ἐρμηνείαν. Καὶ ἀπὸ αὐτῆς.

Αυτό, όμως εκ πρώτης αφετηρίας. Διότι, πράγματι, οφείλει μὲν ὁ ἐφαρμοστής νὰ ἐκκινή μὲ τὴν γραμματικὴν ἐρμηνείαν, δὲν πρέπει, ὅμως, νὰ σταματᾷ στὸ πλαίσιο αὐτῆς. Νὰ προσηλοῦται στὸ γράμμα τοῦ κανόνος δικαίου. Στὶς λέξεις αὐτοῦ. Τὸ γράμμα ἀποκαλύπτει ὄχι τὸ βέβαιο, ὄχι τὸ πιστὸ νόημα τοῦ κανόνος δικαίου ἀλλὰ τὸ πιθανὸ νόημα αὐτοῦ. Ἡ (ἰουδαϊκὴ) προσήλωση τοῦ ἐφαρμοστοῦ στὸ γράμμα τοῦ κανόνος δικαίου, στὶς λέξεις αὐτοῦ, δημιουργεῖ τὸν κίνδυνον παραπλανήσεως αὐτοῦ σὲ πρόχειρα, ἀβασάνιστα, ἀπροβλημάτιστα, ἀπόκρημνα συμπεράσματα. Διότι τὸ γράμμα τοῦ κανόνος δικαίου εἶναι τὸ ἔδαφος ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ φλοιὸς αὐτοῦ. Καὶ ὁ ἐφαρμοστής (γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ κανόνος δικαίου) χρεωστεῖ νὰ χωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὴν στιλπνὴν τοῦ γράμματος ἐπιφάνειαν. Γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὸν νοῦν τοῦ νομοθέτου, τὶς λεπτότητες τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, πρέπει πρὶν νὰ ζωντανεύσῃ τὸ νόημα. Καὶ ζωντανεύει τὸ νόημα τοῦ κανόνος δικαίου μὲ τὴν προσπάθειαν πρὸς ὑπέρβαση τῆς μαρμαρίνης ἀκαμψίας τοῦ γράμματος καὶ πρὸς κατάκτηση τοῦ πνεύματος, ἄλλως τοῦ νοῦ τοῦ κανόνος δικαίου. «Τὸ γράμμα ἀποκτέννει, τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ», ἐγνωμάτευσε ὁ Παῦλος (Παύλ. Β, Κορ. γ, 6). Καὶ ὁ Κέλσος, υἱός, ἐδογματίσε: “Scire leges non est verba eorum tenere, sed vim ac potestatem” (Celsus D. 1, 3, 17).

Ἐπειτα, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι τὸ νόημα τῶν κανόνων δικαίου δὲν ἐξαντλεῖται στὸ ὑπὸ τοῦ νομοθέτου *expressis verbis* διαγραφόμενον ὄριον αὐτοῦ. Τὸ νόημα αὐτοῦ (ὅπως καὶ τὸ νόημα παντὸς θετικοῦ δικαίου) ἔχει καὶ ἄλλη διάσταση, μὴ ἀποκαλυπτομένη ἐκ πρώτου βλέμματος. Καὶ δὴ ἔχει διάσταση μείζονα ἐκείνης ποὺ διαγράφεται μὲ τὸ γράμμα τοῦ κανόνος δικαίου. Ἀληθῶς, τοῦτο (τὸ νόημα τοῦ κανόνος δικαίου) κατ' ἀκολουθίαν τῆς συστηματικῆς τῆς λογικῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀκολουθίας τῶν νοημάτων τῶν διατάξεων τῆς κειμένης νομοθεσίας, τοῦτο, λέγω, προϋποθέτει ὡς δεδομένα, ὡς ἰσχύοντα καὶ ὠρισμένα ἄλλα, γενικὰ νοήματα, ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἀναγωγῆς αὐτοῦ στὸ καθολικὸ νόημα τοῦ δικαίου. [Πρβ. Κ. Τσάτσου, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου* (1978) σ. 151, Μιχελάκη, *Εἰσαγωγή εἰς τὸ δίκαιον καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου* (1968) σ. 26.] Τὰ γενικὰ αὐτὰ νοήματα ρίπτουν φῶς (περισσότερον φῶς) στὸ γράμμα τοῦ κανόνος δικαίου καὶ ἀποκαλύπτουν τὴν κρυφὴν, τὴν ἀφανῆ αὐτοῦ διάσταση. Ὁ ἐφαρμοστής, λοιπόν, προκειμένου νὰ κάμψῃ τὴν μαρμαρίνην ἀκαμψίαν τοῦ γράμματος τοῦ

κανόνος δικαίου, πρέπει πρὶν νὰ χωρήσῃ στὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ (λογικὴ ἑρμηνεία), ἐν τέλει δὲ στὴν τελολογικὴν του ἀνάλυση (τελολογικὴ ἑρμηνεία).

Ἡ λογικὴ ἑρμηνεία τοῦ κανόνος δικαίου συνίσταται στὴν ἐπεξεργασία αὐτοῦ δι' ὄλων τῶν μέσων, ὅσα παρέχει ἡ λογικὴ. Ἐτσι, ὁ ἐφαρμοστής συνάπτει τὴν ἑρμηνευομένην διάταξιν πρὸς τὸ σύνολο τῶν διατάξεων τοῦ νόμου (ἐντὸς τοῦ ὁποίου αὐτὴ ὑπάρχει), ἔπειτα πρὸς τὸ σύνολο τῶν διατάξεων ἄλλων συναφῶν νόμων καὶ τέλος (τὸ συνάπτει) πρὸς ὁλόκληρον τὴν τρέχουσαν νομοθεσίαν. Διατί; Διότι τὸ νόημα τοῦ κατ' ἰδίαν κανόνος δικαίου συνιστᾷ μέρος μεγαλύτερου συνόλου. Ἦτοι τῆς τρεχούσης νομοθεσίας. [Πρβ. Regelsberger-Μαριδάκη, *Γεν. Αρχαί* I (1935) σ. 183.] Καὶ ἡ τρέχουσα νομοθεσία (ὅπως καὶ ἡ καθόλου νομοθεσία) ἔχει ἐσωτερικὴν ἐνότητα. Ἐχει λογικὴν ἀκολουθίαν. Ἀποτελεῖ σύστημα. Δὲν ἐπιτρέπει δ' ἐκ πρώτης ἀρχῆς τὰ ἄτοπα, τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν λογικὴν τῆς συμπεράσματα. Ἀντιθέτως, ἐπιβάλλει, ὅπως τὸ συναγόμενον νόημα ἐκ τοῦ γράμματος τοῦ κατ' ἰδίαν κανόνος δικαίου τελῆ σὲ ἀρμονίαν πρὸς τὸ καθόλου νόημα τῆς νομοθεσίας.

Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγομένη συστηματικὴ ἑρμηνεία τοῦ κανόνος δικαίου. Ἀλλὰ πλὴν αὐτῆς, ὁ λογικῶς ἐπεξεργαζόμενος τὸ κείμενον διατάξεως νόμου ἔχει καὶ ἄλλα χρέη. Καὶ δὴ χρεωστεῖ νὰ προέλθῃ στὴν ἐκτίμηση:

α. Τῶν προπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ὑλικῶν τοῦ νόμου (Gesetzesmaterialien). Οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίαι τοῦ νόμου (αἰτιολογικὲς ἐκθέσεις, εἰσηγήσεις, συζητήσεις στὴν Βουλὴ κτλ.) εἶναι στοιχεῖα δυνάμενα ὄχι νὰ δώσουν τὸ νόημα τῆς διατάξεως τοῦ νόμου ἀλλὰ νὰ βοηθήσουν στὴν ἑρμηνευτικὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ. Ὅφείλουν, λοιπόν, νὰ ἐξετάζωνται ἀπὸ τὸν ἐφαρμοστήν. Ἀλλὰ μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Καὶ περισκέψεως. Διότι, πρῶτον, συνήθως (ιδίως οἱ συζητήσεις στὴν Βουλὴ) λέγουν διὰ πολλῶν ἐλάχιστα. Ἐνίοτε δὲ καὶ ἄσχετα. Πρβ. τὶς συζητήσεις γιὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος. Ἐπειτα δέ (ὄχι σπανίως) δύνανται νὰ παραπλανήσουν τὸν ἐφαρμοστήν πρὸς διάφορα καὶ πάντως μὴ ἠθελήμενα ἀπὸ τὸν νομοθέτην συμπεράσματα.

β. Τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ἐν ὧσιν τῶν ὁποίων ἐψηφίσθη ἡ ἑρμηνευομένη διάταξιν καὶ τῶν ἀναγκῶν, τὶς ὁποῖες ἠθέλησε νὰ θεραπεύσῃ. Ὁ κανὼν δικαίου προορισμὸν ἔχει νὰ θεραπεύῃ

ανάγκες τοῦ πρακτικοῦ βίου. Καὶ τὶς ἀνάγκες αὐτὲς ὀφείλει νὰ ἔχη πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἐφαρμοστὴς τοῦ κανόνος δικαίου.

γ. Τῶν συγκριτικῶν στοιχείων, ὅσα ὑπάρχουν σὲ ξένες χώρες ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐφαρμογῆς ἀναλόγων θεσμῶν. Καὶ αὐτῶν, ὅμως, ἡ χρῆση πρέπει νὰ γίνεται μετὰ τῆς δεούσης διακρίσεως. Τοῦτο δὲ διότι οὐδόλως ἀποκλείεται ὁ νομοθέτης νὰ ἔχη εἰσαγάγη παρεκκλίσεις συμφώνους πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ διοικητικοῦ βίου τῆς χώρας.

Κατὰ τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου τοῦ κανόνος δικαίου γίνεται ἐνίοτε χρῆση καὶ ὠρισμένων ἄλλων βοηθητικῶν μέσων, ὅπως εἶναι τὰ λεγόμενα ἐπιχειρήματα (*argumenta*). Αὐτὰ εἶναι:

α. Τὸ ἐξ ἀντιδιαστολῆς ἐπιχείρημα (*argumentum a contrario*). Κατ' αὐτό, ἂν ὁ νόμος γιὰ μία περίπτωση δίδῃ μία ὠρισμένη λύση, δικαιούμεθα νὰ σκεφθοῦμε, ὅτι ὁ νόμος γιὰ τὴν ἀντίθετην περίπτωση δίδει τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετην λύση.

β. Τὸ ἐπιχείρημα *a maiore ad minus*. Ἦτοι, ἂν ἐπιτρέπεται σὲ μιὰ περίπτωση τὸ μείζον, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι δὲν ἀπαγορεύεται στὴν αὐτὴν περίπτωση τὸ ἔλασσον.

γ. Τὸ ἐπιχείρημα *a minore ad majus*. Ἦτοι τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου: ἂν ἐπιτρέπεται σὲ μιὰ περίπτωση τὸ ἔλασσον, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι δὲν ἀπαγορεύεται στὴν αὐτὴν περίπτωση τὸ μείζον. Συμπέρασμα, βεβαίως, τελείως ἀπόκρημνον.

δ. Τὸ ἐπιχείρημα τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Ἦτοι τῆς μὴ ἀποδοχῆς ὠρισμένης ἐννοίας τοῦ νόμου ὡς δυναμένης νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἄτοπα ἀποτελέσματα.

ε. Τὸ ἐπιχείρημα *a silentio*. Ἦτοι ἂν ὁ νόμος σὲ ὠρισμένην περίπτωση σιωπᾷ καὶ οὐδὲν ὀρίζει, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν ἐφαρμογὴν του στὴν ρύθμιση αὐτήν (γιὰ τὴν ὁποία σιωπᾷ) τοῦ νόμου. Καὶ

στ. Τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀναλογίας. Κατ' αὐτὸ λύση δοθεῖσα ἀπὸ τὸν νομοθέτην σὲ μιὰ ὠρισμένην περίπτωση, δύναται νὰ δοθῇ (κατὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ) ἀπὸ τὸν ἐφαρμοστὴν τοῦ νόμου καὶ σὲ ἄλλη ἀνάλογον περίπτωση, περὶ τῆς ὁποίας δὲν προενόησε ὁ νομοθέτης. «Ἐκ τῶν ὁμοίων τέμνεσθαι δεῖ τὰ περὶ ὧν οὐ κεῖται νόμος» κατὰ τὴν εἰς τὰ Βασ. 2, 1, 23 (Ἄρμ. 1, 1, 19) κειμένην, εὐμνημόνευτην διατύπωσιν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ λεγόμενα ἐπιχειρήματα (argumenta), τὰ καταγόμενα ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἔπειτα καλλιέργειας αὐτοῦ (βρδ κτλ). Τὰ ἀνωτέρω, ὅμως, ἐπιχειρήματα εἶχαν πάντοτε (καὶ ἔχουν) καθ' ἑαυτὰ ἀμφίβολον ἀξίαν. Ἐκτίμησις καὶ στὸ Ἰδιωτ. Δ., στὴν σφαῖρα τοῦ ὁποίου ἔχουν προταθῆ. Καὶ δὲν δύνανται νὰ στηρίξουν καθ' ἑαυτὰ ἐρμηνευτικὰ συμπεράσματα. Ἐνεὺ ἄλλης ἐπικουρίας. Στὴν σφαῖρα, ὅμως, τοῦ Διοικ. Δ. τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν ἡ χρῆσις σχεδὸν ἀποκλείεται. Τοῦτο δὲ διότι τὸ Διοικ. Δ. εἶναι δίκαιο, αὐστηρὸ καὶ δεσπύζεται, ὅπως γνωρίζομεν, ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν ἀρχὴν τῆς νομιμότητος τῆς Διοικήσεως. Δυνάμει τῆς ἀρχῆς αὐτῆς κάθε πράξις τῆς Διοικήσεως πρέπει νὰ εὐρίσκη ρητό, σαφὲς καὶ πρόδηλον στήριγμα στὸν νόμο. Ἰδίᾳ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπιχειρημάτων ἀποκλείεται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἀναλογίας, καθὼς καὶ τοῦ ἐπιχειρήματος ἐκ τοῦ ἐλάσσονος πρὸς τὸ μείζον (arg. a minore ad majus). Π.χ. ἀποκλείεται ἡ ἐπιβολὴ καὶ ἡ εἴσπραξις φόρου διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς ὁδοῦ τῆς ἀναλογίας. Ἦτοι τῆς ἀναλόγου ἐφαρμογῆς νόμου, ἰσχύοντος ἐπὶ ἄλλων, ὁμοίων περιπτώσεων. [Πρβ. Κόρσου, *Δημόσιον Δ Β*, 1981, σ. 65.] Ἐκτίμησις ἡ χρῆσις τῆς ἀναλογίας δὲν ἐπιτρέπεται ἐν γένει στὸ Διοικ. Δ. (ὅπως καὶ στὸ ἄλλο αὐστηρὸ δίκαιο, τὸ Ποιν. Δ.) λόγῳ τῆς ἐκεῖ δεσποζούσης (ὅπως εἶπαμε) ἀρχῆς τῆς νομιμότητος τῆς Διοικήσεως.

Ἐκτίμησις ὁ ἐφαρμοστῆς δὲν πρέπει νὰ σταματᾷ στὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κανόνων δικαίου. Δὲν πρέπει νὰ ἀρκεῖται σὲ αὐτήν. Ἐκτίμησις, πρέπει νὰ βαδίζη (πέραν αὐτῆς) σὲ τελολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ νόμου. Τοῦτο δὲ ἂν θέλη νὰ συλλάβη τὸ νόημα αὐτοῦ στὴν πληρότητά του.

Τελολογικὴ γνώσις τοῦ νοήματος τοῦ νόμου εἶναι ἡ γνώσις τοῦ τέλους αὐτοῦ, ἄλλως τοῦ σκοποῦ του. Ἦτοι τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωξε ὁ νομοθέτης μὲ τὴν ψήφισή του. Ἐκτίμησις αὐτὴ γνώσις περιέχει καὶ τὴν ἀξιολόγησις τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἔθεσε ὁ νομοθέτης. Ἐκτίμησις ἀποκάλυψις τοῦ νοήματος τοῦ νόμου εἶναι ἡ ἀνωτέρα μορφή γνώσεως αὐτοῦ. Πρέπει δὲ σχετικὰ νὰ γνωρίζομεν, ὅτι τελολογικῶς ἀποκλείονται τὰ κενὰ τοῦ νόμου.

Πέραν, ὅμως, τῆς τελολογικῆς γνώσεως τοῦ νόμου, ὁ ἐφαρμοστῆς ἔχει στὴν διάθεσή του καὶ τὴν λεγομένην διορθωτικὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ. Καὶ δὴ ἢ ὑπὸ τὴν συστατικὴν ἢ ὑπὸ τὴν διασταλτικὴν αὐτοῦ μορφήν. Πρέπει, ὅμως, ἡ διορθωτικὴ αὐτὴ

ἐρμηνεία (καὶ ὑπὸ τὶς δύο αὐτῆς μορφῆς) νὰ γίνεται μετὰ μεγάλης προσοχῆς (καὶ περισκέψεως) δεκτῆ. Ἀποκλείεται, ὅμως, στὸ Διοικ. Δ. (αὐστηρῶς ἀποκλείεται) ἢ λεγομένη *contra legem* ἐρμηνεία.

Τὰ νομικὰ γνωμικὰ ἢ ἄλλως νομικὰ λόγια, ἥτοι τὰ νομικὰ φθέγματα, ποὺ προέκυψαν στὴν νομικὴν γλῶσσαν δὲν ἐκφράζουν, βεβαίως, ἀκλόνητες παραδοχῆς ἢ ἀλήθειες. Οὔτε ἔχουν ἀπόλυτον ἀξίαν. Ὅπως καὶ τὰ ἐπιχειρήματα. Χρησιμοποιοῦνται, ὅμως, τὰ νομικὰ γνωμικὰ συχνὰ ὡς ἐρμηνευτικὰ βοηθήματα. Π.χ. *in claris cessat interpretatio* (ἐπὶ σαφῶν διατάξεων δὲν χωρεῖ ἐρμηνεία) ἢ *lex posterior derogat priori* (ὁ νεώτερος νόμος κατισχύει τοῦ ἀρχαιοτέρου) ἢ *ubi lex non distinguit, nec nostrum est distinguere* (ὅπου ὁ νόμος δὲν διακρίνει, οὔτε ἡμεῖς δικαιούμεθα νὰ διακρίνωμεν) κτλ., κτλ.

Καὶ μὲ αὐτὰ κλείνομεν τὸν ταπεινὸν ἔρανον μας ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ ἀγαθοῦ διδασκάλου Ἰωάννου Παπαζαχαρίου.